

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВ

У статті розглянуто сутність управління ліквідністю банків. Досліджено комплексні підходи до визначення поняття «ліквідність банку». Проаналізовано стан ліквідності комерційних банків в умовах посткризових фінансових явищ. Запропоновано розподіл факторів впливу на ліквідність. Надано рекомендації щодо вдосконалення регулювання ліквідності банків.

The article considers the nature of the liquidity management of the banking institution. The complex approaches to the definition of «bank liquidity» are researched. The state of liquidity of banks in terms of post-crisis financial situation is analyzed. Distribution of impact factors on liquidity is proposed. Practical recommendations on perfection of commercial bank liquidity management are given.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ліквідність банку є однією з найважливіших системних характеристик банківської діяльності, яка потребує вивчення, аналізу та ефективного управління. Банк, який має проблеми з ліквідністю не може виконувати власні функції і проводити операції з обслуговування клієнтів, його рейтинг знижується, що значно ускладнює запозичення коштів із зовнішніх джерел, а відтак, втрачається потенційний прибуток.

Надлишкова ліквідність є результатом негативного управління банком і свідчить про неспроможність менеджменту банку ефективно розпоряджатися залученими ресурсами. Ліквідними активами банку є кошти у вигляді готівки в касах та банкоматах, безготівкові кошти на рахунку в центральному банку, а також банківські метали, дорожні чеки, цінні папери, емітовані державою. Активи, на реалізацію яких необхідно більше часу, є менш ліквідними.

Щоденна робота щодо підтримки достатнього рівня ліквідності – це неодмінна умова самозбереження та виживання банку. Тому вирішення проблем ліквідності повинно бути найвищим пріоритетом в діяльності банку, а формування та використання адекватного інструментарію управління ліквідністю банку – першочерговим завданням, що й визначає актуальність дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню банківської ліквідності присвячено багато наукових праць. В Україні цю проблему вивчали А. М. Герасимович [1, с.17], О. В. Дзюблюк [2, с.27], А. М. Мороз [3, с.39], Л. О. Примостка [4, с.125], І. Лис [5, с.19], О. М. Колодизев, І. М. Чмутова, І. О. Губарева [6, с.139] та інші. Серед російських учених варто відмітити праці Л. Г. Батракової, О. І. Лаврушина [7, с.316], А. П. Вожжова [8, с.96]. Фундаментальними з цієї проблематики є праці П. С. Роуза та Дж. Ф. Сінкі. Теоретичні та практичні аспекти управління ліквідністю банку та банківської системи загалом досліджувались у працях багатьох науковців.

Однак, незважаючи на суттєві наукові результати, отримані вченими, варто зауважити, що методичні підходи до вдосконалення управління ліквідністю банків залишаються недостатньо розробленими як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Незважаючи на велику кількість публікацій, тема є досить дискусійною та актуальною й сьогодні.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проблема платоспроможності банків та регулювання ліквідності в рамках здійснення банком активних операцій стає все більш актуальною. При цьому головні задачі – це балансування розмірів і строків фінансових вимог банку та сум і строків банківських зобов'язань, пошук найбільш ефективних методів регулювання банківської ліквідності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності поняття «ліквідність банку» та систематизація її видів, дослідження факторів, що впливають на ліквідність банку, а також визначення найбільш ефективних сьогодні методів регулювання банківської ліквідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Своєчасність та повнота виконання власних функцій банківськими установами та банківською системою в цілому значною мірою залежить від їх ліквідності, яка є однією із загальних якісних характеристик діяльності банків, що обумовлює їх надійність, стійкість та конкурентоспроможність. Вітчизняні банки зіткнулися з недостатністю ліквідності на початку фінансової кризи, через що Національний банк України був змушений впровадити мораторій на відкриття депозитів. Унаслідок припинення кредитування з кінця 2009 р. у банків відчувається надлишок ліквідних коштів та незбалансованість ресурсної бази, що негативно впливає на формування прибутку банку. Вважаємо, що саме через ці проблеми банки останнім часом почали приділяти значну увагу нарощенню ліквідності, яка є запорукою фінансової стабільності як банківської системи, так і держави в цілому. Проведений огляд підходів науковців до класифікації факторів впливу на ліквідність банку дозволив виокремити основні підходи до їх формування. За результатами дослідження фактори впливу на ліквідність пропонується поділяти на внутрішні спеціальні (якість управління активами та пасивами, стабільність пасивів, якість управління фінансовими ризиками і позабалансовими зобов'язаннями); внутрішні загальні (специфіка клієнтури, репутація банку й достатність капіталу). Зовнішні фактори можна поділити на параметри, що характеризують стан банківської системи, економіки в цілому, а також соціальні, технологічні та економічні чинники.

Ліквідність як потік аналізується з точки зору динаміки, що передбачає оцінювання здатності банку впродовж певного періоду змінювати несприятливий рівень ліквідності або запобігати погіршенню досягнутого, об'єктивно необхідного рівня ліквідності.

В умовах невизначеності зовнішнього середовища актуальним є застосування ситуаційного підходу до формування системи управління ліквідністю банку, за яким систему управління ліквідністю запропоновано визначати як сукупність обґрунтованих управлінських рішень, розроблених відповідно до кожної ситуації управління ліквідністю банку та динаміки її розвитку, що дозволяє передбачити можливий перебіг кризових явищ і вжити своєчасних заходів для запобігання їм.

Згідно з світовою практикою, підтримка банківської ліквідності здійснюється лише на короткостроковій основі й за умови, що орган банківського нагляду оцінює фінансову установу як платоспроможну і здатну надати під такий кредит Національного банку адекватне забезпечення. В Україні управління ліквідністю банківської системи здійснюється Національним банком України в процесі реалізації грошово-кредитної політики. Для ефективного регулювання ліквідності банків, виконання функцій кредитора останньої інстанції, НБУ, відповідно до «Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України» № 259 від 30.04.2009 р., може застосовувати такі інструменти [9]:

- операції з рефінансування (постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт і кредитів рефінансування терміном до 90 днів);
- операції РЕПО (прямого та зворотного);
- надання стабілізаційного кредиту;
- операції з власними борговими зобов'язаннями (депозитні сертифікати Національного банку овернайт та сертифікати терміном до 90 днів);
- операції з державними облигаціями України.

Сьогодні розрахунок нормативів ліквідності активів проводиться за балансовою вартістю, що робить нормативи поточної ліквідності більш об'єктивним інструментом для управління ризиком ліквідності. Наразі діє Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України [10], якою Нацбанк України встановив такі нормативи ліквідності: миттєва ліквідність (Н4), поточна ліквідність (Н5) і короткострокова ліквідність (Н6).

Оцінку дотримання банком показників ліквідності надано в табл. 1 шляхом порівняння фактичних рівнів з нормативними значеннями і визначення відхилення від нормативів [11].

Таблиця 1

Нормативи ліквідності по системі банків України, %

Назва показника	Величина показника		Норматив	Величина показника					Норматив
	01.01.2008	01.01.2009		01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	
Норматив миттєвої ліквідності (Н4)	53,6	62,38	≥ 20	64,4	58,8	58,48	69,26	56,99	≥ 20
Норматив поточної ліквідності (Н5)	75,31	75,16	≥ 40	72,9	77,3	70,53	79,09	80,86	≥ 40
Норматив короткострокової ліквідності (Н6)	39,93	32,99	≥ 20	35,9	91,2	94,73	90,28	89,11	≥ 60

За даними табл. 1 можна стверджувати, що нормативи ліквідності Н4, Н5 та Н6, встановлені НБУ, з 2011 року до 2014 року виконуються, а їх значення набагато більше за встановлені. Кризові явища в банківському секторі сприяли підвищенню значень нормативів ліквідності, встановлених НБУ. Це сприяло тому, що банки вимушені були значно підвищити значення нормативів ліквідності.

Результати аналізу показників ліквідності показали, що у банків є деякий запас ліквідності за нормативами. Однак, банкам необхідно приділяти увагу процесу управління ліквідністю. Це пов'язано з тим, що в банках є значні розриви ліквідності по коштах, які не включені в розрахунок нормативів. Це свідчить про незадовільну роботу банків щодо забезпечення стабільної ліквідності, оскільки допущено ризик незбалансованості між активами і пасивами при їх формуванні.

Наочним прикладом того, що дотримання нормативів ліквідності банками не відображає реальної ситуації з ліквідністю, є наведені в табл. 2 фактичні значення нормативів ліквідності в банківській системі України до й під час фінансової кризи [11].

Таблиця 2

Динаміка показників ліквідності в банківській системі України, %

Показники	1.01.2009	1.01.2010	1.01.2011	1.01.2012	1.01.2013	1.01.2014
Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів	9,35	1,45	18,84	18,63	20,5	23,36
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	32,93	35,88	91,19	94,73	92,07	90,48

Як видно з табл. 2, у період кризи значення нормативів ліквідності в банківській системі значно відрізнялися від їх значень у період стабільного функціонування, тому в період фінансової кризи ризик ліквідності був у банків значно більшим.

У 2009 році відповідно співвідношення ліквідних активів до сукупних активів зменшилось на 8,2 п.п. і склало 1,45%, що вкрай негативно вплинуло на ліквідність банківських установ за цей період. В подальші роки показник ліквідності підвищувався, що характеризувало вихід із кризи, та наприкінці третього кварталу 2013 року склав 23,41%.

Іншу ситуацію можна спостерігати щодо співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. У 2008 році цей показник складав лише 32,93% та збільшився до 35,88% у 2009 році. У 2010 та 2011 роках показник зріс до 91,19% та 94,73% відповідно. Після 2011 року спостерігається його падіння на 2% щороку.

Необхідно зазначити, що дані, які визначали співвідношення ліквідних активів до сукупних активів були перераховані з використанням показника ліквідних активів (базових), до яких включаються активи з кінцевим строком погашення до 31 дня, що використовуються для розрахунку нормативу поточної ліквідності. До кінця 2009 року показник «ліквідні активи (базові)» включав активи, що використовувалися для розрахунку нормативу миттєвої ліквідності.

Аналогічно зі співвідношенням ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, дані було перераховано з використанням показника «ліквідних активів (широкий показник)». До кінця 2009 року розрахунки здійснювалися за показником «ліквідних активів (широкий показник)» з початковим строком погашення. З 2010 року використовується показник «ліквідні активи» з кінцевим строком погашення до 1 року.

Розглянемо динаміку показників ліквідності вітчизняних банків у 2014 році (табл. 3) [11].

Таблиця 3

Стан ліквідності банків України за 2013-2014 роки, %

Станом на	Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань
кінець I кварталу	24,68	93,07
кінець II кварталу	22,73	90,28
кінець III кварталу	22,81	88,27
кінець IV кварталу	23,36	90,48
кінець I кварталу	22,76	90,21
кінець II кварталу	21,15	89,78

Проаналізувавши динаміку показників ліквідності, можна чітко визначити тенденції їх змін, адже, наприклад, значення співвідношення ліквідних активів до сукупних активів з початку 2013 року знижується і вже у другому кварталі 2014 року складає 21,15% порівняно з першим – 24,68%.

Аналогічна тенденція характерна і для нормативу короткострокової ліквідності, у другому кварталі 2014 року він знизився майже на 4% порівняно з першим кварталом 2013 року. Проведений аналіз свідчить про те, що стан ліквідності комерційних банків в умовах посткризових фінансових явищ має суперечливі ознаки. Норматив короткострокової ліквідності на 01.07.2014 року складає – 89,78% (за нормативу Н6 – 60%). Це означає, що показники ліквідності перевищують норму майже в 1,5 рази, тобто у банків існує надлишок ліквідності. Хоча, як зазначалося раніше, цей норматив має тенденцію до зниження. Але все ж таки подібна ситуація негативно впливає на стан як банківської системи, так і економіки країни, банки за таких умов не можуть ефективно розміщувати власні ресурси та змушені їх накопичувати. Здійснюючи управління ліквідністю, необхідно враховувати такі особливості, як наявність різних підходів до визначення ліквідності, а відтак, і значної кількості методів її оцінки; тісний взаємозв'язок між ліквідністю та доходністю.

З метою захисту інтересів клієнтів та посилення фінансової надійності банків НБУ встановлює для всіх комерційних банків економічні нормативи. Наразі діють нормативи ризику, капіталу, валютних позицій, ліквідності, виконання яких покликане забезпечити достатню ліквідність комерційних банків, проаналізувати здатність комерційного банку виконувати власні зобов'язання, а в динаміці – оцінити тенденції щодо змін ліквідності банку. Розуміння нових тенденцій є необхідною передумовою якісного управління ліквідністю, а отже, і стабільності фінансового стану як банківської установи, так і всієї банківської системи. Обов'язкові нормативи ризику, капіталу, валютних позицій безпосередньо не пов'язані з ліквідністю, але допомагають банку бути ліквідним, застерігаючи від надто ризикованих операцій, погіршення фінансового стану. Таким чином, ліквідними вважаються такі активи, які можуть бути перетворені у грошову форму протягом певного періоду часу. До цієї групи належать платежі на користь банку з термінами виконання в зазначений період, серед яких: кредити, у тому числі, й міжбанківські, дебіторська заборгованість, інші цінні папери (крім високоліквідних), які обертаються на ринку. Визначаючи реальну вартість ліквідних активів, банк має спиратися на принципи консерватизму та обережності. Особливо це стосується портфеля цінних паперів. Методи оцінювання портфеля цінних паперів з позицій ліквідності значною мірою залежать від виду портфеля. Цінні папери, що входять до інвестиційного портфеля банку, не є засобом підтримання ліквідності. Вони купуються банком на весь період дії з метою отримання стабільного доходу – процента, платежу за купоном чи дивіденду. Управління ліквідністю передбачає, що у випадку, коли джерела і обсяги використання ліквідних коштів не співпадають, у банку виникає розрив ліквідності, який кількісно вимірюється як різниця між сумою задіяних і використаних коштів. Розрив ліквідності може бути позитивним (джерела ліквідних коштів перевищують обсяги їх використання) або негативним (у випадку дефіциту ліквідних коштів). За наявності надлишку ліквідних коштів вони повинні бути інвестовані в доходні активи, а дефіциту – залучені з найбільш дешевих і доступних джерел. У процесі впровадження зазначеної стратегії менеджери мають діяти в певній послідовності, що передбачає: розробку прогнозів і планів збалансованої динаміки обсягів та структури депозитів і кредитів; оцінку ймовірності очікуваної динаміки збалансованого росту грошових потоків та рентабельності діяльності банку; оцінку ліквідності нетто-позиції або її сальдо; розробку системи заходів відповідно до знаку розриву ліквідності. Суттєвий вплив на ліквідність банку має оптимальне співвідношення активів та пасивів за строками і сумами. Існує так зване «золоте банківське правило», яке полягає в тому, що розмір і строки фінансових вимог банку повинні порівнюватись з сумами та строками банківських зобов'язань. Дотримання «золотого банківського правила» забезпечується шляхом підтримки динамічної рівноваги активів і пасивів з постійним заміщенням коштів, які вибувають зі складу ресурсів, новими.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведене дослідження довело, що банківська ліквідність відіграє важливу роль в економіці країни. Підвищення ефективності управління ліквідністю банків України залежить, перш за все, від професійно налагодженої аналітичної роботи, яка має здійснюватися за такими напрямками, як: оцінка ризикованості окремих активів банку, їх доходності й можливості перетворення на засоби платежу; аналіз впливу на стан ліквідності окремих банківських операцій, здійснення яких супроводжується зміною структури активів та пасивів банку, а отже, і зміною стану його ліквідності; передбачення зміни співвідношення обсягу залучених вкладів та виданих кредитів з урахуванням макро- і мікроекономічних факторів; оцінка можливостей використання зовнішніх джерел поповнення ліквідних коштів.

Щоденна робота з підтримки достатнього рівня ліквідності є неодмінною умовою самозбереження і виживання банку та забезпечує стійкість його функціонування. З огляду на це керівництво банку повинно не тільки вимірювати на постійній основі власну ліквідну позицію, але й здійснювати прогнозування потреби в фінансуванні за різних сценаріїв, включаючи несприятливі умови. На рівні окремого банку можна надати такі рекомендації, що сприяють підвищенню ліквідності.

По-перше, для банку загальною основою ліквідності виступає забезпечення прибутковості діяльності. Таким чином, якщо фактичне значення основного нормативного коефіцієнта ліквідності виявляється набагато більше, чим установлене мінімально допустиме, то діяльність такого банку буде негативно оцінюватися з погляду невикористаних можливостей, для одержання прибутку. У цьому зв'язку варто зауважити, що аналіз ліквідності балансу повинний проводитися одночасно з аналізом прибутковості банку. Досвід роботи показує, що банки одержують більше прибутку, коли функціонують на межі мінімально допустимих значень нормативів ліквідності, тобто цілком використовують надані їм права щодо залучення коштів у якості кредитних ресурсів.

Водночас особливості роботи банку як установи, діяльність якої заснована на використанні коштів клієнтів, диктують необхідність застосування показників ліквідності. Максимальна ліквідність досягається за максимізації залишків у касах і на кореспондентських рахунках стосовно інших активів. Але саме в цьому випадку прибуток банку мінімальний. Максимізація прибутку потребує не збереження коштів, а їх використання для видачі позичок і здійснення інвестицій. Оскільки для цього необхідно звести касову готівку і залишки на кореспондентських рахунках до мінімуму, то максимізація прибутку ставить під загрозу безперерійність виконання банком зобов'язань перед клієнтами.

Отже, суть банківського управління ліквідністю полягає в гнучкому сполученні протилежних вимог ліквідності та прибутковості. Цільова функція управління ліквідністю банком полягає в максимізації прибутку при обов'язковому дотриманні економічних нормативів, що встановлюються власне банком.

По-друге, підтримка ліквідності на необхідному рівні повинна здійснюватися за допомогою проведення зваженої політики управління активними і пасивними операціями. При цьому в управлінні активами банку варто звернути увагу на такі моменти:

- терміни, на які банк розміщує кошти, повинні максимально відповідати термінам залучення ресурсів;
- акцентувати увагу на підвищенні рентабельності роботи, в цілому, і на прибутковості окремих операцій, зокрема;
- менеджери з управління ліквідністю банку повинні контролювати діяльність усіх відділів банку, відповідальних за використання і залучення коштів, і координувати власну діяльність з роботою цих відділів. Також вони повинні бути впевнені, що пріоритети й цілі управління ліквідними коштами очевидні. У недавньому минулому при розміщенні коштів ліквідність банку часто мала вищий пріоритет. Сьогодні управлінню ліквідними коштами загалом виділяється роль допоміжного механізму порівняно з пріоритетом банку – наданням позик усім категоріям клієнтів;
- ефективним механізмом ризик-менеджменту на цьому етапі вважаємо перегляд портфелю інвестицій банку, оскільки деяка кількість коштів має бути переведена в стабільні цінні папери, наприклад, облігації державного займу. Це дасть певну відстрочку миттєвої втрати платоспроможності та дозволить певним чином знизити вплив кризи;
- необхідно також працювати над зниженням ризику операцій. Для розпізнавання ризиків незбалансованості ліквідності балансу і неплатоспроможності банку потрібне створення спеціальної системи щоденного контролю за рівнем показників ліквідності, аналізу чинників, що впливають на їх зміну. Для цього доцільне створення бази даних, що дозволяє оперативнo одержувати всю необхідну інформацію для здійснення аналітичної роботи, на основі якої буде формуватися політика банку. У якості джерела для формування бази даних розглядаються як укладені кредитні і депозитні договори так і ті, що проробляються, договори про позики в інших банків, відомості про потребу в кредиті під товари відвантажені, термін оплати яких не наступив, щоденне зведення оборотів залишків по балансових рахунках, відомості про оборотність кредитів тощо.

В управлінні пасивами банкам можна рекомендувати:

- застосовувати метод аналізу розміщення пасивів за їх термінами, що дозволяє управляти

зобов'язаннями банку, прогнозувати і змінювати їх структуру залежно від рівня коефіцієнтів ліквідності, проводити зважену політику в області акумуляції ресурсів, впливати на платоспроможність;

- розробити політику управління і збільшення власного капіталу банку;
- контролювати співвідношення власного капіталу до залучених коштів.

По-третє, потреби банку в ліквідних коштах і рішення щодо їх розміщення повинні постійно аналізуватися з метою запобігання і надлишку, і дефіциту ліквідних коштів. Зайві ліквідні кошти, що не реінвестуються, призводять до втрат прибутків банку, у той час як їх дефіцит повинний бути швидко ліквідований щоб уникнути несприятливих наслідків поспішних позик або продажів активів, які також спричиняють втрату прибутків. У випадку виникнення надлишку ліквідних коштів банк повинен мати план інвестування цієї частини коштів з метою підвищення власних прибутків. За такого підходу банки оцінюють не фактичні, а очікувані потреби в ліквідних коштах, спираючись на певні ймовірнісні характеристики майбутнього розвитку подій. Це дозволяє банку не формувати реальний резерв ліквідності, а лише планувати діяльність з фінансування можливого відпливу грошових коштів.

Таким чином, вітчизняні банки повинні самостійно забезпечувати підтримку власної ліквідності на заданому рівні на основі як аналізу її стану, що складається на конкретні періоди часу, так і прогнозування результатів діяльності і проведення науково обґрунтованої економічної політики в області пасивних і активних операцій.

Список використаної літератури

1. Герасимович А. М. Коефіцієнтний аналіз ліквідності балансу банку / А. М. Герасимович // Вісник КЕФ КНЕУ ім. В. Гетьмана. – 2011. – № 1. – С. 17–26.
2. Дзюблюк О. Зростання ролі валютної політики в умовах глобальних фінансових дисбалансів / О. Дзюблюк // Банківська справа. – 2012. – № 3. – С. 27–38.
3. Мороз А. М. Банківська криза та її подолання: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу» (Київ, 22 квітня 2010 р.). – К.: КНЕУ, 2010. – 215 с.
4. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку: підруч.; 2-ге вид., доп. і перероб. / Л. О. Примостка. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
5. Лис І. Удосконалення управління ліквідністю банку в умовах світової фінансової кризи / І. Лис // Банківська справа. – 2009. – № 4. – С. 19–25.
6. Колодізев О. М. Фінансовий менеджмент у банках: концептуальні засади, методологія прийняття рішень у банківській сфері: навч. посіб. / О. М. Колодізев, І. М. Чмутова, І. О. Губарева. – Х.: ІНЖЕК, 2004. – 250 с.
7. Банковская система в современной экономике: монография / [под ред. О. И. Лаврушина]. – М.: КНОРУС, 2013. – 800 с.
8. Вожжов А. П. Процессы трансформации банковских ресурсов: монография / А. П. Вожжов. – Севастополь: СевНТУ, 2006. – 339 с.
9. Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України: Положення Національного банку України № 259 від 30.04.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1120-06>.
10. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0841-01>.
11. Офіційний сайт Національного банку України: статистичні дані [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014.